ТЕМА 3. ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ. ПРАВОЧИНИ

§ 1. Поняття об'єкту цивільних прав та об'єкту цивільних правовідносин (Сліпченко С. О.)

Питання про об'єкти правових відносин має принципове значення, бо лише наявність об'єкта права викликає необхідність виникнення та існування самих правовідносини. Відсутність об'єкта права позбавляє сенсу існування будь-яких правовідносин. У суспільстві немає і не може бути безоб'єктних правовідносин .

Категорія «об'єкт» використовується в цивільному праві у декількох термінологічних варіантах. Це і «об'єкт цивільного права», і «об'єкт суб'єктивного права», і «об'єкт правового регулювання», і, нарешті, «об'єкт цивільних правовідносин». Судження про тотожність або, навпаки, відмінності в значенні цих термінів (словосполучень термінів) має ґрунтуватися на наступному. Норми права впливають на суспільні відносини, а тому останні й мають розглядатися як об'єкт правового регулювання, тобто об'єкт позитивного права. Отже, об'єктом цивільного права, як права об'єктивного (позитивного), як сукупності норм є суспільні (зокрема, цивільні) відносини.

У результаті правового регулювання суспільних відносин виникають правовідносини. Мета вступу суб'єктів у правові відносини – задоволення їх певних правомірних потреб. Способом, що дозволяє досягти цієї мети, є суб'єктивне право як міра можливої поведінки управомоченої особи, що забезпечене юридичними обов'язками інших осіб, які кореспондують такому праву. Відповідно, процес задоволення потреб – це здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків. У свою чергу, якщо суб'єктивне право є способом задоволення потреб, то засобами їх задоволення виступають матеріальні і нематеріальні блага, які й мають визнаватися об'єктами суб'єктивного права, оскільки на їх володіння та використання безпосередньо спрямовується діяльність суб'єктів . Це дозволяє дійти висновку, що об'єкт правовідносин і об'єкт суб'єктивних прав, обов'язків, що становлять зміст правовідносини – одне і теж .

У науці цивільного права сформувалася найбільша відмінність у поглядах дослідників щодо того, що є об'єктом цивільних правовідносин (суб'єктивних прав), який інколи спрощено називають об'єктом цивільного права. Наведемо деякі із найпоширеніших.

Речова концепція об'єкта. Перша з найбільш поширених точок зору відносить до числа об'єктів цивільних правовідносин речі, тобто просторово обмежені предмети матеріального світу. Їй протиставляється поведінкова концепція об'єкта. Її суть полягає у тому, що як об'єкт цивільних правовідносин виступає поведінка їх суб'єктів, спрямована на різного роду матеріальні та нематеріальні блага. Пропонується розрізняти поведінку суб'єктів цивільних правовідносин у процесі їх взаємодії між собою і їх поведінку, спрямовану на матеріальні та нематеріальні блага. Перша утворює зміст цивільних правовідносин, а друга – їх об'єкт.

Наведені вчення (об'єкт–річ та об'єкт–дія) відносяться до моністичних. Їх прихильники виходять з того, що як об'єкт прав може виступати не все різноманіття підкорених людині зовнішніх явищ, а лише їх єдина група, на яку встановлюються суб'єктивні права. Моністичним теоріям протиставляється плюралістична концепція. Останню інколи розглядають як проміжний варіант тлумачення змісту поняття «об'єкт правовідносин» (певний синтез між «речовою» і «поведінковою» теоріями). Її прихильники поділяють всю сукупність об'єктів цивільного права на дві групи: речі та дії, а по суті – об'єднують їх під одним поняттям та визнають властивість «об'єкта» і за речами, і за діями одночасно. Інколи цей ряд доповнюється нематеріальними благами. Окремо виділяється концепція множинності. Її прихильники

твердять, що як об'єкти цивільних прав можуть виступати найрізноманітніші явища не лише зовнішнього, але й внутрішнього світу людини. Логічним завершенням теорії множинності об'єктів є те, що вона допускає визнання людини об'єктом права, оскільки будь-яке право передбачає підпорядкування чужої особистості, влади уповноваженої, остільки людина має розглядатися не як один з об'єктів, а як єдиний об'єкт будь-якого права.

Доволі оригінальною виглядає теорія об'єкта як правового режиму. Правовий режим – це сукупність всіх позитивно-правових приписів, що містяться в імперативних і диспозитивних нормах, і заснованих на них (або їм не суперечать) суб'єктивно-правових домагань, що існують і є дійсними з точки зору права та у відповідних випадках визначають права, обов'язки, дозволи, заборони та приписи абсолютно всіх осіб (або щодо всіх осіб) з приводу того предмета (явища), щодо якого вони встановлені. Правовий режим – це правова характеристика явища об'єктивної дійсності. Отже, важливим з позиції представників цієї концепції є не сам об'єкт, а те правове значення, той правовий режим, який присвоюється цьому явищу в силу позитивного права і який втілюється в суб'єктивних правах і обов'язках.

На теперішній час найбільшої підтримки знайшла теорія об'єкт-благо, за якою об'єктом цивільних правовідносин, як і суб'єктивного права, виступають матеріальні та нематеріальні блага . Саме такий підхід до розуміння об'єкта відображено у ст. 177 ЦК України.

Благо – це все те, що об'єктивно існує та завдяки своїм корисним властивостям, здатне задовольняти потребу. Воно повинно мати характерні ознаки. По-перше, – це явища об'єктивної дійсності. По-друге, явища об'єктивної дійсності повинні мати корисні властивості, де користь розуміється як полегшення, допомога, підспір'я, покращення, вигода, благополуччя. По-третє, корисні властивості та здатність задовольняти потреби мають бути усвідомлені людиною (відкриті). По-четверте, явища об'єктивної дійсності можуть бути використані для задоволення потреби тільки тоді, коли вони або вже є, або доступні особі, знаходяться в межах її досягнення. По-п'яте, кожне з окремих таких явищ об'єктивної дійсності має бути визначеним (відособленим). При цьому визначеність розглядається у двох аспектах. У першому вона вказує на межі об'єкта, у другому – це відділення одного блага від іншого, найближчого, суміжного або навіть аналогічного. Іншими словами, йдеться про відмінності кожного з кількох подібних об'єктів. Визначеність дозволяє індивідуалізувати кожний об'єкт чи навіть групу об'єктів. Шоста ознака, об'єктами правовідносин ті чи інші блага є не в силу їх фізичних або природних властивостей, здатних задовольняти людські потреби, а тому, що норми права, враховуючи ці властивості, забезпечують можливість існування щодо них суб'єктивних прав і обов'язків.

§ 2. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав
(Сліпченко С. О.)

Відомо, що оборотоздатність об'єктів цивільного права вказує на їх здатність брати участь у процесах, що призводять до динаміки цивільних правовідносин. У зв'язку з цим В. А. Бєлов цілком справедливо зазначає, що цивілісту важливо знати не тільки те, що той або інший предмет (субстрат) є об'єктом цивільних прав (правовідносин), а й те, чи є він об'єктом цивільного обороту: перше необхідно для того, щоб визначити зміст правовідносин, які могли б скластися з приводу відповідного об'єкта; друге – для того, щоб визначити коло фактичних обставин, які є підставами для динаміки (руху) таких правовідносин . Зазначене свідчить про особливу значущість для цивілістики питань, пов'язаних з оборотоздатністю об'єктів цивільного права.

В юридичній літературі поняття оборотоздатності розкривається як здатність (можливість) об'єктів цивільного права до цивільного обороту , ступінь їх свободи у ньому . Це якість (властивість) об'єктів , що дозволяє залучати їх до цивільного обороту.

Традиційно об'єкти цивільного права за ступенем їх оборотоздатності поділялися на три групи: об'єкти, що знаходяться у вільному обороті, обмежені в ньому та вилучені з обороту. Разом з тим, аналіз змісту ст. 178 ЦК України дозволяє стверджувати, на сьогодні цивільне законодавство виходить із чотириланкової системи оборотоздатності, а тому об'єкти поділяються на ті що знаходяться у вільному обороті, обмежені в обороті, вилучені з обороту та ті, які невід'ємні (від'ємні) від фізичної або юридичної особи. Такий поділ дозволяє виділяти дві групи умов оборотоздатності об'єктів: а) від'ємність або невід'ємність від суб'єкта; б) наявність або відсутність прямої вказівки закону про їх обмеженість в обороті або вилученість з цивільного обороту. Перше має визначати принципову можливість того чи іншого блага перебувати в цивільному обороті, тобто не бути невід'ємним від фізичної чи юридичної особи . Як справедливо зазначав Є. В. Васьковський, не всяке благо здатне до обороту в силу своїх природних властивостей, не кожен об'єкт бере участь у цивільному обороті . Таку принципову можливість перебування в обороті в теорії права відносять до природних властивостей . Її запропоновано називати потенційною здатністю до обороту або натуральною оборотоздатністю. Друге вказує на те, що об'єкт має бути допущений до цивільного обороту законодавством, тобто він має бути не вилученим з обороту. Допуск до цивільного обороту з боку об'єктивного права пропонується називати цивільною оборотоздатністю .

Природні властивості об'єкта (його натуральна оборотоздатність) є передумовою виникнення цивільної оборотоздатності – допуску (вилучення, обмеження або не обмеження) до обороту з боку правопорядку. Адже якщо благо не наділене натуральною оборотоздатністю, то логічно припустити, що воно не може бути й відчужене чи не може перейти до іншої особи (наприклад, життя людини), а отже взагалі недоцільно ставити питання про вилучення таких об'єктів з обороту, про обмеження або не обмеження їх в обороті (про їх цивільну оборотоздатність). Характеристика ступеня цивільної оборотоздатності може бути застосовна лише до тих об'єктів, природні властивості яких дозволяють використовувати їх у відповідній якості .

Таким чином, вітчизняним законодавцем закріплено класифікацію об'єктів цивільного права залежно від ступеня їх оборотоздатності, в основу якої в першу чергу покладено природний критерій – натуральну оборотоздатність, тобто від'ємність (невід'ємність) від суб'єкта. У результаті такої класифікації отримуємо наступну пару: об'єкти нездатні до обороту в силу їх невід'ємності від суб'єкта та об'єкти здатні до обороту, тобто такі, що є від'ємними від суб'єкта. У свою чергу, об'єкти цивільного права, що мають натуральну оборотоздатність, можуть бути класифіковані ще на три види: об'єкти, що перебувають у вільному цивільному обороті; об'єкти, обмежені у цивільному обороті; об'єкти, вилучені з цивільного обороту. В основу такого поділу покладено критерій допустимості об'єктів до цивільного обороту з боку держави (законодавства, правопорядку).

Оскільки оборотоздатність об'єктів цивільних прав означає здатність їх до обороту, то не потребує пояснення те, що зазначене поняття тісно пов'язане з розумінням суті самого цивільного обороту. Поняття цивільного обороту в теорії права використовується досить широко та є одним із найбільш загальних. Разом з тим, до теперішнього часу його розуміння й тлумачення у цивілістиці досить різні, а інколи й протилежні .

Наукові підходи щодо розуміння цивільного обороту як певного правового явища поділяються групи. Представники однієї з них розглядають оборот як сукупність норм за

допомогою яких здійснюється та забезпечується задоволення різноманітних потреб людини шляхом розподілу праці, обмеженості індивідуальних засобів, сприяння інших людей . Інші вважають, що це сукупність певних цивільно-правових явищ. Але серед прихильників цієї точки зору також відсутня одностайність щодо того, які саме правові явища у своїй сукупності є цивільним оборотом, який розглядають як сукупність: усіх цивільних чи лише майнових правовідносин ; юридичних фактів (правочинів) . Окремі дослідники вважають, що цивільний оборот це не сукупність тих чи інших елементів, а процес (рух) переходу суб'єктивних прав та обов'язків та/або об'єктів .